

Dalgalandan Bayraklar: Milletler ve Milliyetçilik

'Scappa, che arriva la patria' (Kaç, anavatan geliyor).

İtalyan köylü bir annenin oğluna seslenişi.¹

Dilleri karmaşıklaştı, çünkü artık okuyabiliyorlardı. Kitap okuyorlar —ya da okumayı kitaplardan öğreniyorlar ... Edebiyat dili ile imlaya dikkat eden bir telaffuz, dilin yerel kullanımına hakim olma yolunda.

H. G. Wells, 1901²

Milliyetçilik ... demokrasiye saldırmakta, ruhban karşıtlığını yok etmekte, sosyalizmle savaşmakta ve pasifizmin, insanlıkçılığın ve uluslararasıculuğun altını oynaktadır... Liberalizm programının sona erdiğini ilan etmektedir.

Alfredo Rocco, 1914³

I

İşçi sınıfı partilerinin doğuşu, demokratikleşen siyasal yaşamın önemli bir yan ürünüyse, siyasal yaşamda milliyetçiliğin yükselişi de bir diğer yan üründü. Milliyetçiliğin kendi başına yeni bir şey olmadığı açıktı (bkz: *Devrim Çağı, Sermaye Çağı*). Ne var ki, 1880'den 1914'e kadarki dönemde milliyetçilik, çarpıcı bir sıçrama gösterdi, ideolojik ve siyasi içeriği dönüşüm geçirdi. Sözcük dağarcığı bile bu yılların önemine işaret etmektedir. Çünkü 'milliyetçilik' sözcüğü, ilk kez ondokuzuncu yüzyılın sonunda, bu tür hareketlerin niteleyici özelliklerinden biri haline gelecek olan kendi devletlerinin saldırgan yayılmacılığından yana ve yabancılara, liberallere, sosyalistlere karşı ulusal bayrağı yükseltmeye hevesli İtalya'daki ve Fransa'daki sağcı ideolojik grupları tanımlamak için kullanıldı. Bu, aynı zamanda 'Deutschland Über Alles' (herşeyin üstünde Almanya) şarkısının, rakip besteleri geride bırakarak Almanya'nın ulusal marşı olduğu bir dönemdi. Başlangıçta söz konusu görüngünün yalnızca sağcı yorumunu dile getirmesine rağmen, 'milliyetçilik' sözcüğünün, yaklaşık 1830'dan beri Avrupa siyasal yaşamının sözcük dağarcığının bir parçası haline gelen biçimsiz 'milliyet ilkesi'nden daha elverişli olduğu görüldü,

böylece sözcük, aynı zamanda siyasal yaşamda ‘ulusal dava’yı en yüce değer olarak gören bütün hareketler için, yani kendi kaderini tayin hakkını, yani son tahlilde ulusal olarak tanımlanmış belli bir grup adına bağımsız bir devlet kurmayı talep eden bütün hareketler için kullanılmaya başlandı. Böylelikle bu tür hareketlerin veya bu tür hareketler adına konuşma hakkını kendinde bulan önderlerin sayısı, dönemimizde çarpıcı biçimde arttı.

‘Milliyetçiliğin’ temeli, bütün biçimlerinde aynıydı: İnsanların kendilerini duygusal olarak ‘ulus’ları ile özdeşleştirmeye ve Çek, Alman, İtalyan –veya her ne iseler– sıfatıyla siyasal açıdan harekete geçmeye hazır olmaları (Siyasi istismara açık bir hazır oluş). Siyasal yaşamın demokratikleşmesi, özellikle seçimler, bu insanların seferber edilmesi için bol bol fırsat sundu. Bunu devletler yaptığında, ‘vatanseverlik’ adını verdiler; ve köklü ulus devletlerde ortaya çıkan ilk ‘sağcı’ milliyetçilik, özünde vatanseverliğin tekelinin aşırı siyasi sağda olduğu iddasındaydı. Böylelikle, diğerleri bir çeşit vatan hainliğiyle damgalandı. Ondöküzüncü yüzyılın büyük bir kısmında milliyetçilik, daha çok liberal ve radikal hareketlerle ve Fransız Devrimi ile özdeş tutulduğundan, bu yeni bir olguydu. Fakat, başka yerlerde milliyetçiliğin siyasal yelpazedeki herhangi bir renkle özdeşleştirilmesi gerekmiyordu. Henüz kendilerine ait bir devletten yoksun olan ulusal hareketler arasında, kendilerini sağla ya da solla özdeşleştirenlere veya her ikisine de ilgisiz kalanlara rastlamaktayız. Gerçekten de, daha önce gördüğümüz gibi, insanları ulusal bir temelde, fakat (öncelikli çağruları toplumsal kurtuluş yönünde olduğundan) deyim yerindeyse tesadüfen seferber eden ve hiç de güçsüz olmayan hareketler vardı. Dolayısıyla, ulusal kimliğin bu dönemde devletlerin siyasal yaşamında önemli bir unsur olduğu veya haline geldiği açık olsa da, ulusal çağrıyı bir başka çağrıyla bağdaşmaz görmek büyük hata olur. Milliyetçi politikacıların ve muarızlarının, aynı anda iki şapka giymenin mümkün olmaması gibi, bir çağrının diğerini dışarıda bırakacağını ileri sürmekten hoşlanmaları doğaldı. Fakat tarihin ve gözlemlerin gösterdiği gibi durum böyle değildir. Dönemimizde, Dublin’deki ‘Easter Ayaklanması’nın başında bulunduğu için 1916’da idam edilecek olan James Connolly gibi, aynı anda sınıf bilincine sahip Marksist devrimci ve İrlandalı bir yurtsever olmak son derece mümkündü.

Fakat, kitle siyasetinin geçerli olduğu ülkelerde partiler aynı taban için mücadele ettikleri sürece birbirini karşılıklı olarak dışlayan tercihler yapmak zorundaydılar.

Potansiyel seçmenlerine sınıf kimliği temelinde seslenen yeni işçi sınıfı hareketleri kendilerini, (çok uluslu bölgelerde genellikle olduğu

gibi) proleterlerden ve potansiyel sosyalistlerden kendilerini Çekler, Polonyalılar ve Slovenler sıfatıyla desteklemelerini isteyen partilerle rekabet içinde bulduklarında, çok geçmeden bu tercih zorunluluğunun farkına vardılar. O nedenle, kitle hareketleri halini alır almaz ‘ulusal sorun’la meşgul olmaları gerekti. Kautsky ve Rosa Luxemburg’tan, Avusturyalı Marksistlerden Lenin’e ve genç Stalin’e kadar önemli her Marksist kuramcının, bu dönemde bu konudaki ateşli tartışmalarda rol almış olması, sorunun aciliyetini ve önemini göstermektedir.⁴

O nedenle, siyasi bir güç haline geldiği yerlerde ulusal kimlik, siyasi yaşamın bir tür genel alt tabakasını oluşturdu. Bu durum, belli bir milliyetçilik ya da vatanseverlik üzerinde hak iddia edildiğinde bile, ulusal kimliğin muhtelif dışavurumlarının tanımlanmasını son derece güçleştirmektedir. Göreceğimiz gibi, ele aldığımız dönemde ulusal kimliğin çok daha yaygınlaştığı ve siyasal yaşamda ulusal çağrının öneminin arttığı neredeyse kesindir. Fakat bundan da önemlisi, siyasal milliyetçilik içinde, yirminci yüzyıl açısından derin sonuçlar yaratacak bir dizi büyük başkalaşımın ortaya çıkmasıydı.

Bu başkalaşımın dört boyutundan söz etmek gerekir. Birincisi, (görmüş olduğumuz gibi) siyasi sağ tarafından sahiplenilen bir ideoloji olarak milliyetçiliğin ve yurtseverliğin doğuşuydu. Bu, uç ifadesini, iki savaş arasındaki dönemde faşizmde bulacaktı (Faşizmin ideolojik ataları burada aranmalıdır). İkincisi (ve milliyetçi hareketlerin liberal evresine tamamen yabancı bir özellik olarak), bağımsız egemen devletlerin kurulmasını içeren ulusların kendi kaderini tayin hakkı, yalnızca ekonomik, siyasi ve kültürel bir varlık gösterebilen bazı uluslar için değil, fakat ‘ulus’ olduğunu iddia eden gruplar için de geçerli bir varsayımdı. Ondokuzuncu yüzyıl milliyetçiliğinin peygamberi Giuseppe Mazzini tarafından 1857’de ‘uluslar Avrupası’nı oluşturması tasarlanan on iki büyük siyasi varlık ile (bkz: *Sermaye Çağı*, 5. Bölüm, I) Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda Başkan Wilson’ın ulusların kendi kaderlerini tayin ilkesinden doğan yirmi altı –İrlanda’yı katarsak yirmi yedi– devlet arasındaki fark, eski ve yeni varsayımlar arasındaki farkı göstermektedir. Üçüncüsü, ‘ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı’nın, tam bağımsız devlet dışında, özerklikle karşılanmasının mümkün olmadığı varsayımı giderek güçlenmekteydi. Ondokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde, özerklik taleplerinin çoğunluğunda böyle bir şey tasavvur bile edilmemişti. Son olarak, ulusu, etnikliğe, özellikle de dile göre tanımlama doğrultusunda yeni bir eğilim söz konusuydu.

1870’lerin ortalarından önce, kendilerini ‘uluslar’ın temsilcisi olarak gören esas olarak Avrupa’nın batı yarısındaki devletlerle (örneğin Fransa,

İngiltere ya da yeni Almanya ve İtalya), başka bir siyasi ilkeye dayanmakla birlikte ulusal nitelikli olduğu düşünülebilecek gerekçelerle sakinlerinin ana gövdesini temsil ettiği kabul edilen devletler bulunmaktaydı (Bu durum, hem Rus, hem Ortodoks yöneticiler olarak Büyük Rus halkının sadakatine sahip çarlar için geçerliydi). Habsburg İmparatorluğu ve belki Osmanlı İmparatorluğu dışında, köklü devletlerde sayısız milliyetin varlığı, (özellikle bir Alman ve İtalyan devleti kurulduktan sonra) önemli bir siyasi sorun oluşturmuyordu. Tabii, Rusya, Almanya ve Avusturya arasında bölünmüş, ama hiçbir zaman bağımsız bir Polonya'nın ihyasını gözden kaybetmemiş Polonyalılar vardı. Birleşik Krallık'ta İrlandalılar vardı. Aralarında ancak bazıları (örneğin 1871'de Almanya tarafından ilhak edilen Alsace-Lorraine'iler) siyasi sorun yaratsalar da, kendilerini, üyesi olmayı fazlasıyla isteyecekleri söz konusu ilgili ulus devletin şu ya da bu nedenle sınırları dışında buluveren çeşitli milliyetler vardı (İleride İtalya tarafından Fransa'ya bırakılacak olan Nice ve Savoy, göze çarpan bir rahatsızlık belirtisi göstermediler).

Gerçekte, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki son kırk yılda Avrupa'da, Alman İmparatorluğu'nun kurulmasından önceki son kırk yılda olduğundan çok daha az sayıda (Bulgaristan [1878], Norveç [1907], Arnavutluk [1913] gibi çok da önemli olmayan) yeni ulusal devlet kurulmuş olmasına karşın, 1870'lerden itibaren Avrupa'da milliyetçi hareketlerin sayısında önemli bir artış olduğuna kuşku yoktur.* Yalnızca, o zamana dek 'tarih dışı' görülen (yani, daha önce bağımsız bir devlete, yönetici sınıfa veya kültür seçkinlerine sahip olmamış) örneğin Finler ve Slovaklar gibi halklar arasında değil, fakat hakkında daha önce folklor meraklıları dışında kimsenin pek kafa yormadığı Estonyalılar ve Makedonyalılar gibi halklar arasında da artık 'ulusal hareketler' mevcuttu. Ayrıca, köklü ulus devletlerindeki bölgesel topluluklar, 'ulus' sıfatıyla siyasi bir hareketlenme göstermeye başladılar; gelecekte adı çok duyulacak bir bölge avukatı olan David Lloyd George önderliğinde 1890'larda bir Genç Galler hareketinin örgütlendiği Galler Ülkesi'nde ve 1894'te Bask Ulusal Partisi'nin kurulduğu İspanya'da olan buydu. Yine, yaklaşık aynı sıralarda Theodor Herzl, o güne dek bu tür bir milliyetçiliği anlamsız bulan ve bilmeyen Yahudiler arasında Siyonizm'i başlattı.

* 1830-71 döneminde kurulan ya da uluslararası düzlemde tanınan devletler arasında Almanya, İtalya, Belçika, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya bulunmaktaydı. 1867'deki sözde 'Uzlaşma' da, Habsburg İmparatorluğu tarafından Macaristan'a oldukça kapsamlı bir özerklik verilmesinden öteye gitmedi.

Toplu göç, geri kalmış toplulukların üyelerine geride bıraktıklarıyla özdeşleşme doğrultusunda güçlü bir nostalji dürtüsü vermiş ve zihinlerini yeni siyasi fikirlere açmış olmasına karşın, bu hareketlerin birçoğu, adlarına konuştuklarını iddia ettikleri insanlardan henüz çok fazla bir destek görmüyordu. Bununla birlikte, kitle ile 'ulus' arasındaki özdeşlik büyüdü ve milliyetçilik sorunu, hem devletler hem de milliyetçi olmayan rakipler için başa çıkılması daha güç bir siyasi sorun haline geldi. 1870 başlarında Avrupa manzarasına bakanların çoğu, İtalyanların ve Almanların birliklerini kurmalarından ve Avusturya-Macaristan uzlaşmasından sonra, 'milliyet ilkesi'nin eskisi kadar yıkıcı olmadığını düşündüler. Hatta kendilerinden nüfus sayımlarına dille ilgili bir sorunun konması (1873 Uluslararası İstatistik Kongresi tarafından önerilen bir adım) istenen Avusturyalı otoriteler, fazla heyecan duymasalar da, hayır demediler. Ancak, son on yılda yaşanan ulusal kızgınlıkların dinmesini beklemek gerektiğini düşünüyorlardı. Varsayımlarına göre, böyle bir şey 1880 nüfus sayımında yapılabilirdi. Oysa, bundan daha çarpıcı bir hata olamazdı.⁵

Bununla birlikte, uzun vadede, ulusal davanın şu ya da bu halk arasında zamanla göreceği desteğin derecesinden çok, milliyetçiliğin tanımındaki ve programındaki dönüşümün önemli olduğu görüldü. Biz bugün, ulusların etnik-dilsel tanımına öylesine alıştık ki, bunun, ondokuzuncu yüzyılın sonlarında icat edildiğini unutuyoruz. Konunun fazla derinine inmeden, İrlanda hareketinin ideologlarının, 1893'te Gal Birliği'nin kurulmasından bir süre sonrasında kadar, İrlanda ulusunun davasını Gal dilinin savunusuyla ilişkilendirmeye başlamadıklarını; Baskların da, (aynı döneme kadar) ulusal iddialarını (tarihsel *fuero*larından ve anayasal ayrıcalıklarından ayrı olarak) dillerine dayandırmadıklarını; Makedonların, Sırp-Hırvatları mı yoksa Bulgarları mı benzediğiyle ilgili ateşli tartışmaların, Makedonların bu iki halktan hangisiyle birleşeceklerine karar vermekte kullanılan son savlar arasında yer aldığını hatırlamak yeterlidir. Siyonist Yahudilere gelince, Yahudi ulusunu, hiçbir Yahudinin –o zamanlar kullanılabile– Babil tutsaklığı günlerinden beri günlük hayatta kullanmadıkları İbraniceyle özdeşleştirerek, daha da ileri gittiler. İbranice, 'milliyetçilik' sözcüğüne İbranice'de bir karşılık uydurarak uygun bir sözcükçe oluşturma işlemini başlatan biri tarafından tam bu sıralarda (1880) –kutsal bir dilden ve bir tören dilinden veya bilginlerce kullanılan *lingua franca*'dan farklı– günlük kullanıma uygun bir dil olarak icat edildi ve bir iletişim aracı olmaktan çok, Siyonist bağlılığın bir simgesi olarak öğretili.

Bu söylenenler, dilin daha önceleri önemsiz bir ulusal mesele olduğu anlamına gelmez. Diğer unsurların yanında o da ulusallığın ölçülerinden

biriydi ve genel olarak ne kadar az göze çarpan bir şeyse, bir halk kitlesinin onun kolektif niteliğiyle özdeşliği de o kadar güçlüydü. Sadece annelerin çocuklarıyla, kocaların karılarıyla ve komşuların kendi aralarında ne konuştuklarını kontrol etmenin gerçekten olanaksızlığından bile olsa, dil, onu konuşmakla yetinenler için ideolojik bir savaş alanı değildi. Çoğu Yahudinin günlük hayatta kullandığı dilin, yani Yiddiş dilinin, Siyonist olmayan sol onu ele alıncaya kadar ideolojik boyutu yoktu; ne de o dili konuşan Yahudilerin çoğu (aralarında Habsburg İmparatorluğu'nun yöneticilerinin de bulunduğu) yetkililerin onu ayrı bir dil olarak kabul etmemesini önemsiyordu. Milyonlarca insan, tek bir etnik temele dayanmadığı aşikar olan Amerikan ulusunun üyesi olmayı tercih ettiler ve o dili konuşma çabalarına ulusal sürekliliğin asli bir unsurunu sokmadan, gerekli ve işlevsel olduğu için İngilizce öğrendiler. Dilsel milliyetçilik, konuşan değil, okuyup yazan insanların yarattığı bir şeydi; ve içinde uluslarının temel karakterini keşfettikleri 'ulusal diller', hergün konuşulan edebi olmayan dilleri oluşturan, yapboz oyununa benzeyen yerel ya da bölgesel lehçelerin içinden, çağdaş ve edebi kullanım için derlenmeleri, standartlaştırılmaları, türdeşleştirilmeleri ve modernleştirilmeleri gereken insan yapısı şeylerdi. Eski ulus devletlerin veya okuryazar kültürlerin büyük yazılı ulusal dilleri, uzun zaman önce (Almanca ve Rusça onsekizinci, Fransızca ve İngilizce onyedinci yüzyıllarda, İtalyanca ve Kastilya lehçesi daha da önce) bu derleme ve 'düzeltme' aşamasından geçmişlerdi. Daha küçük dil grupları içinse ondokuzuncu yüzyıl, büyük 'otoriteler'in sözcük dağarcığını ve deyimlerin 'doğru' kullanışlarını yerleştirdikleri bir dönem oldu. Pekçoğu –Katalan, Bask, Baltık dilleri– için bu dönem, ondokuzuncu ve yirminci yüzyılların arasındaki dönemeç oldu.

Yazılı diller, zorunlu olmamakla birlikte, ülkelerle ve kurumlarla yakından ilişkiliydi. Kendini, ulusal ideolojinin ve programın standart bir yorumu olarak kuran milliyetçilik özünde ülkeseldi; çünkü, temel modeli, Fransız Devrimi'nin ülkesel [teritoryal] devleti ya da net olarak tanımlanmış bir toprak [ülke] ve orada yaşayanlar üzerinde halihazırda mevcut olan siyasi denetimi yetkinleştirmeye en yakın şeydi. Bir kez daha Siyonizm, bu konuda uç bir örnek oluşturmaktadır; çünkü Siyonizmin, Yahudi halkına binlerce yıl süreklilik, tutunum ve sarsılmaz bir kimlik kazandırmış olan gerçek gelenek içinde evveliyatı ya da bu gelenekle organik ilişkisi bulunmayan, ödünç alınma bir program olduğu çok açıktı. Bu program onlardan, (üzerinde başkalarının yaşadığı) bir toprak –Herzl'e göre, bu toprağın Yahudilerle tarihsel bir bağlantısının olması bile gerekmiyordu– ve yanı sıra bin yıldır konuşmadıkları bir dil edinmelerini istiyordu.

Ulusların yalnızca kendilerine ait bir toprakla özdeşleştirilmesi, dünyanın dış göç alan, hatta almayan bölgelerinde öyle sorunlara yol açtı ki, özellikle Habsburg İmparatorluğu'nda ve Yahudi diasporasında alternatif bir milliyet tanımı ortaya çıktı. Milliyet buralarda, belli bir topluluğun kendisiyle ilişkilendirildiği bir harita parçasına değil, nerede yaşarsa yaşasınlar kendilerini bir milliyetin üyesi olarak gören topluluk üyelerine içkin bir şey olarak görüldü. Üyeler, bu sıfatla 'kültürel özerkliğe' sahip olacaklardı. Bir yanda coğrafi ve diğer yanda insani 'ulus' kuramını savunanlar, (özellikle uluslararası sosyalist harekette ve Yahudiler içinde Siyonistler ve Bundcular arasında) sert tartışmalara girdiler. İnsan [ögesine dayanan] kuram daha zararsız olmakla birlikte, her iki kuram da doyurucu değildi. Neticede kuram, savunucularının, önce bir ülke yaratmalarını ve sonra burada yaşayanları düzgün bir ulusal şekle sokmalarını (ya da 1918'den sonra yeni bağımsızlığına kavuşmuş Polonya'nın önderi Pilsudski'nin sözleriyle "Devleti yaratan, ulus değil, ulusu yaratan devlettir."⁶) sağlamadı.

Toplumbilim açısından bakıldığında, ülkeci olmayanlar hemen tamamen haklıydılar. Özellikle tarihin büyük bölümünde insanların, insanlığın en köklü –yani tarımla geçinenler– bölümüne ait olduğu düşünülürse, –bir avuç göçebeyi veya diasporadaki halkları bir yana bırakırsak– 'yurt' olarak adlandırılan toprak parçasına her zaman derin bir bağlılık duyulmuştur. Fakat, modern 'baba toprağı' terimindeki 'baba' sözcüğü ne kadar gerçek babaysa, bu 'yurt toprağı' da [home territory; memleket] o kadar modern ulusun toprağıydı. 'Memleket' [homeland], aralarında gerçek toplumsal ilişkiler bulunan insanlardan meydana gelen gerçek bir topluluğun yaşadığı yerd; yoksa, bir toplumun on –hatta bugün yüz-milyonlarca üyesi arasında bir tür bağ yaratan hayali [muhayyel] bir topluluğun değil. Terimlerin kendisi de bunu kanıtlamaktadır. İspanyolcada *patria* [vatan], ondokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar İspanya'nın sınırları ile örtüşmüyordu. Onsekizinci yüzyılda hâlâ bir insanın doğduğu yer ya da kent anlamına geliyordu.⁷ İtalyanca'daki *pease* ('ülke') ve İspanyolcadaki *pueblo* ('halk'), ulusal toprak/ülke veya orada yaşayanlar anlamına geldiği gibi, köy anlamına da gelebilmekteydi ve hâlâ öyledir.* Milliyetçilik ve devlet, onları birer eğretilmeye dönüştüren büyüklükteki ve ölçekteki ülkeler ve halklar adına, kandaş toplulukları, komşulukları ve yurtluğu devraldı.

* Alman televizyon dizisi *Heimat*'ın yarattığı etkinin, karakterlerinin, (İspanyolcadaki terimi kullanacak olursak) 'küçük anavatan'daki –Hunsrück dağı– deneyimlerini 'büyük anavatan' Almanya'daki deneyimleriyle birleştirmesinde yattığı açıktır.

Fakat elbette, insanların alıştıkları gerçek toplulukların –köyün ve kandaş topluluğun, mahallenin ve *barrionun**, loncanın, kardeşlik cemiyetinin ya da her neyse– gerilemesiyle, bu toplulukların üyeleri de, onların yerini alacak bir şeye ihtiyaç duydular. Hayali bir cemaat olan ‘ulus’, bu boşluğu doldurabilirdi.

Ulus, ondokuzuncu yüzyıla özgü bir görüngü olan ‘ulus devlet’e –kaçınılmaz olarak– eklemlenmiş buldu kendini. Pilsudski siyasi açıdan haklıydı. Devlet, ulusu yaratmakla kalmadı, ulusu yaratması *gerekti*. Yönetimler, şimdi postacıdan polise, öğretmene ve (birçok ülkede) demiryolu çalışmasına kadar, mütevazı, fakat her yerde hazır ve nazır mümessilleri aracılığıyla, ülkelerindeki her yurttaşa günlük yaşamında doğrudan ulaşmaktaydı. Yönetimler, erkeğiyle –sonunda kadınıyla– yurttaşların devlete etkin kişisel bağlılıklarını (gerçekte ‘vatanseverlik’lerini) gereksinmekteydi. Giderek demokratikleşen bir çağda, toplumsal üstlerine geleneksel tarzda kendiliğinden boyun eğen toplumsal tabakalara veya toplumsal itaatın etkin bir garantisi olarak geleneksel dine bel bağlamaları artık mümkün olmayan yetkililerin, yıkıcılığa ve muhalefete karşı devletin uyruklarını bir araya getirecek bir yol bulmaları gerekiyordu. ‘Ulus’, devletlerin yeni vatandaşlık diniydi. Bütün vatandaşları devletlerine bağlayan bir harç; ulus devleti doğrudan vatandaşına ulaştırmanın bir yolunu ve devlete bağlılığın üzerinde başka bağlılıklara –dine, devletle özdeş olmayan milliyete ve etnik kimliğe, belki de (hepsinin ötesinde) sınıf bağlılığına– seslenenleri dengeleyen bir ağırlık sundu. Anayasal devletlerde kitleler seçimler aracılığıyla siyasetin içine çekildikçe, bu tür çağrılarının yantı bulacağı alan da genişledi.

Dahası, anayasal olmayan devletler bile, Tanrının onadığı yetkililere itaat etmenin görevleri olduğunu anımsatmanın yanında, milliyet temelinde de uyruklarına seslenebilmenin (demokrasinin tehlikelerini göstermeyen türden bir demokratik çağrı) sağlayacağı siyasal gücün kıymetini takdir ettiler. Hatta, 1880’lerde devrimci kışkırtmalarla karşı karşıya kalan Rus çarı, 1830’larda büyükbabasına boşuna önerilen politikayı, yani iktidarını yalnızca otokrasi ve ortodoksluk ilkelerine değil, aynı zamanda milliyete de dayandırma (yani Ruslara Ruslar olarak seslenme) politikasını uygulamaya başladı.⁸ Elbette bir anlamda ondokuzuncu yüzyılın bütün monarkları, (hiçbiri yönettikleri ülkenin yerlisi olmadığından) uygulamada ulusal maskeler takmak zorunda kaldılar. Britanya’nın, Yunanistan’ın, Romanya’nın, Rusya’nın, Bulgaristan’ın ya da taçlı başlara ihti-

* İspanyolca konuşan ülkelerde semt, mahalle –çn.

yaç duyan herhangi bir ülkenin yöneticisi veya yönetici eşi olan (çoğunlukla) Alman prens ve prensesler, uluslararası prensler birliğinin –ya da hepsi birbiriyle akraba olduğundan, daha doğru deyişle ailesinin– diğer üyeleriyle, kendi uyruklarıyla olduğundan çok daha fazla ortak özelliğe sahip olsalar bile, milliyet ilkesine olan saygılarını, kendilerini (Kraliçe Victoria gibi) Briton veya (Bavyeralı Otto gibi) Yunanlı yaparak ya da aksanla konuştukları bir başka dili öğrenerek gösterdiler.

Devlet milliyetçiliğini çok daha özsel kılan şey, hem teknolojik bir çağın ekonomisinin, hem de bu ekonominin kamusal ve özel idaresinin doğasının, yaygın bir temel eğitim veya en azından okuryazarlık gerektirmesiydi. Yetkililerle uyruklar arasındaki mesafe açıldığı ve toplu göç, hatta analarla oğullar, gelinlerle damatlar arasına günlerle, haftalarla ölçülen yolculuklar soktuğu için, ondokuzuncu yüzyıl, sözlü iletişimin çöktüğü bir çağ oldu. Devlet açısından okulun daha temel bir üstünlüğü vardı: Bütün çocuklara nasıl iyi uyruk ve vatandaş olunacağını öğretebilirdi. Televizyonun zaferine kadar, okulla kıyaslanabilecek bir başka laik propaganda aracı daha yoktu.

O nedenle, 1870'ten 1914'e kadarki dönem, eğitim açısından, çoğu Avrupa ülkesinde her şeyden önce ilkokul çağıydı. Okullaşma oranlarının yüksekliğiyle nam salmış ülkelerde bile ilkokul öğretmenlerinin sayısı katlanarak arttı. Bu sayı İsveç'te üç katına çıkarak Norveç'teki düzeye ulaştı. Görece geri kalmış ülkeler arayışta kapadılar. Hollanda'da ilkokul çocuklarının sayısı iki katına; (1870'ten önce devlet eğitim sisteminin bulunmadığı) Birleşik Krallık'ta üç katına çıktı; Finlandiya'da on üç kat arttı. Hatta cahil Balkanlar'da bile ilkokula giden çocukların sayısı dört katına, öğretmenlerin sayısı üç katına çıktı. Ancak, ulusal, yani ağırlıklı olarak devletin örgütlediği ve nezaret ettiği bir eğitim sisteminin ulusal bir eğitim diline ihtiyacı vardı. Eğitim, hukuk mahkemelerinin ve bürokrasinin yanı sıra (bkz: *Sermaye Çağı*, 5. Bölüm), dili, milliyetin birincil koşulu haline getiren etkili unsurlardan biri oldu.

Bu sayede devletler, özel bir tazyikle ve şevkle 'uluslar'ı, yani ulusal vatanseverliği ve –en azından belirli amaçlarla– dilsel ve idari açıdan türdeş yurttaşları yarattılar. Fransız cumhuriyeti, köylüleri Fransız yaptı. İtalya krallığı, 'İtalya'yı yarattık'tan sonra, D'azeglio'nun sloganının izinden giderek (bkz: *Sermaye Çağı*, 5. Bölüm, II), okul ve askerlik aracılığıyla 'İtalyanlar yaratmak' için elinden geleni yaptı ve bunda yarı yarıya başarılı da oldu. ABD, İngilizce bilmeyi Amerikan vatandaşlığının koşullarından biri haline getirdi ve 1880'lerin sonlarından itibaren yeni vatandaşlık dini altında her Amerikan okulunda hergün bayrağa bağlılık yemini –agnostik

bir anayasanın izin verebileceği tek şey– şeklinde bir tapınma uygulaması başlattı. Macar devleti, çok uluslu sakinlerinin tümünü Macarlaştırmak için elinden geleni yaptı; Rus devleti, eğitimi Rusça yapmaya çalışarak küçük milliyetlere Ruslaşmaları için baskı uyguladı. Yine, çok ulusluluğun, ilk, hatta ortaöğretimin bir başka yerel dilde yapılmasına izin verecek ölçüde tanındığı yerlerde (örneğin Habsburg İmparatorluğu'nda) bile devlet dili, sistemin en üst basamaklarında kaçınılmaz olarak belirleyici bir üstünlüğe sahipti. Bohemya'da, Galler ülkesinde veya Flanders'de olduğu gibi, devletsiz milliyetler açısından kendi üniversitelerini kurma mücadelesinin önemi buradan gelmektedir.

Demek ki, gerçek veya (monarkların durumunda olduğu gibi) kullanışlı olması nedeniyle icat edilmiş devlet milliyetçiliği, iki ucu keskin bir stratejiydi. Uyrukların bazılarını harekete geçirirken, devletle özdeşleşmiş bir ulusun üyesi olmayan ya da olmak istemeyen başkalarını da yabancılaştırmaktaydı. Kısacası, resmi milliyetten dışlanan milliyetlerin, hangi sebeple olursa olsun resmi devlet diline ve ideolojisine direnç gösteren cemaatleri [toplumdan] ayırarak tanımlanmasını sağladı.

II

Fakat, pek çokları direnmezken, neden bazıları direndi? Her şeyden önce, köylüler –daha çok çocukları– için, Fransız olmanın ya da kendi lehçesinin veya yerel dilinin yanı sıra kültürde ve meslekte ilerleme olanağı sunan belli başlı bir dili öğrenmenin önemli avantajları vardı. 1900'den sonra cebinde 41 dolarla⁹ ABD'ye gelen Alman göçmenlerin yüzde 70'i, Almanca konuşmaktan ve kendilerini Alman gibi hissetmekten vazgeçme konusunda belirgin bir niyetleri olmamasına rağmen, İngilizce konuşan Amerikan vatandaşı olmuşlardı¹⁰ (Şunu teslim etmek gerekir: Resmi devlet-ulusun toplumsal üstünlüğüne meydan okumadıkça, azınlıkların dilini ve kültürünü özel yaşamda engellemeye çalışan devletlerin sayısı çok azdı). Gayrı resmi dilin, din, şiir ve cemaat veya aile dünyası dışında, resmi dille yarışabilmesi pek mümkün değildi. Bugün inanması zor olsa da, ilerleme yüzyılında, eski Kelt diline daha az yer vermeyi kabul eden ateşli milli Gallilerin yanı sıra bu dilin sonunda doğal biçimde son bulacağını düşünenler vardı. Aslında, bir ülkeden değil ama bir sınıftan diğerine göç etmeyi tercih eden pek çok insan vardı (Ulusun veya en azından dilin değişmesi anlamına gelebilecek bir yolculuk). Orta Avrupa, Slav adlar taşıyan Alman milliyetçileriyle ve adları harfiyen Almancadan çevrilmiş Slovakça'dan uyarlanmış Macarlarla dolup taşıyordu. Bu libera-

lizm ve hareketlilik çağında, insanlara açık davetiye çıkaran yalnızca Amerikan ulusu ve İngiliz dili olmadığı gibi, özellikle bu yüzden kökenlerini inkar etmeleri beklenmediğinden, bu davetleri seve seve kabul edecek yığınla insan vardı. Ondokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde 'asimilasyon', hiç de kötü bir sözcük değildi: Özellikle orta sınıflara dahil olmayı isteyen muazzam sayıda insanın hayalini kurduğu bir şeydi.

Bazı milliyetlerin üyelerinin 'asimile' olmayı reddetmelerinin malum nedenlerinden biri, resmi ulusun tam üyesi olmalarına izin verilmemesiydi. Avrupa sömürgelerinde, Avrupalılar adına sömürgeleri yönetebilecek biçimde efendilerinin dilini ve kültürünü almış, fakat onlar tarafından eşitleri gibi muamele görmeyen yerli seçkinlerin durumu, bunun uç bir örneğidir. Burada, (batı eğitiminin, hak iddialarını açık seçik biçimde ifade edebilecekleri özel bir dil sağladığı da düşünülürse) er ya da geç bir tartışmanın patlak vermesi kaçınılmazdı. Neden, diye yazmıştı (Felemenkçe olarak) 1913'te Endonezyalı bir aydın, Hollanda'nın Napoleon'dan kurtuluşunun yüzüncü yılını Endonezyalıların da kutlamaları beklenirdi? Eğer bir Hollandalı olsaydı, "halkın bağımsızlığının çalındığı bir ülkede bir bağımsızlık kutlanmasını kabul etmezdim."¹¹

Sömürge halkları uç bir örnekti; çünkü, burjuva toplumunda ırkçılığın yaygın olarak var olduğu belliyken, –Britanya'da eğitim almış birçok Hindistanlı racanın durumunda olduğu gibi– Avrupalı asiller kadar çok paraya, soylu kana ve spor zevkine sahip olsalar bile, hiçbir asimilasyonun kara derili insanları 'gerçek' İngilizlere, Belçikalılara veya Hollandalılara dönüştürmeyeceği daha baştan belliydi. Öte yandan, beyaz derililerin yaşadığı bölgelerde bile, devlet-ulusa katılma isteğini ve yeteneğini kanıtlamış herkese sınırsız asimilasyon olanağı sunulmasıyla, uygulamada bazı grupların reddedilmesi arasında çarpıcı bir çelişki bulunmaktaydı. O zamana dek (oldukça akla yatkın nedenlerle) asimilasyonlarında hiçbir sınır olmadığı varsayılan batılılaşmış, kültürlü orta-sınıf Yahudiler için bu çelişki özellikle çarpıcıydı. Bekar bir Fransız subayının Yahudi olduğu için kurban edildiği Fransa'daki Dreyfus davasının, –yalnızca Yahudiler değil tüm liberaller arasında– orantısız bir dehşete ve doğrudan (Yahudilerin teritoryal devlet milliyetçiliği olan) Siyonizmin kurulmasına yol açmasının nedeni buydu.

1914'ten önceki yarım yüzyıl, klasik bir yabancı düşmanlığı, dolayısıyla ona karşı gelişen bir milliyetçi reaksiyon çağıydı; çünkü bu, –küresel sömürgeciliği bir yana bıraksak bile– bir kitlesel hareketlilik, göç ve –özellikle Bunalımlı on yıllarda– açık veya gizli bir toplumsal gerilim çağıydı. Basit bir örnek alacak olursak, –her yıl ülkeden ayrılan yarım milyon mevsimlik

işçiyi saymazsak¹²– 1914’e kadar 3.6 milyon insan (nüfusun neredeyse yüzde 15’i), savaş arasında Polonya topraklarından bir daha dönmemek üzere ayrıldı. Sonuç olarak, yabancı düşmanlığı yalnızca aşağıdan gelmedi. Yabancı düşmanlığının burjuva liberalizminin bunalımını yansıtan ön beklenmedik dışavurumları, New York’un Lower East Side bölgesine yerleşmiş insanlarla veya Saksonya’da hasat işçileriyle hayatları boyunca hiç karşılaşmamış yerleşik orta sınıflardan geldi. Açık fikirli Alman burjuva bilginlerinin gururu olan Max Weber, Polonyalılara karşı, 1890’larda aşırı milliyetçi Pan-Alman Birliği’ne katılacak kadar ateşli bir düşmanlık beslemekteydi (Haklı olarak, onları ucuz emek olarak *en masse* [toplu halde] ülkeye getiren Alman toprak sahiplerini suçlamıştı).¹³ ABD’de ‘Slavlara, Akdenizlilere ve Samilere’ yönelik ırksal önyargıların sistemleştirilmesine, karınca yuvaralarını andıran, tehlikelerle dolu büyük kentlerden son derece farklı, geniş, açık arazilerin beyaz Anglo-Saxon (ve bereket versin sendikalı olmayan) kovboyu gibi kendi yerli kahramanlık mitini yaratan, ana dili İngilizce olan Protestan orta ve üst sınıflar arasında olmak üzere yerli beyazlar arasında rastlanacaktı.*

Aslında, ülkelerine akın akın gelen yabancı yoksullar, bu burjuvazi için, –saygıdeğer insanların bildiği gibi, uygarlığı boğma tehlikesi yaratan iç ve dış ‘barbarlar’ın özelliklerini birleştiren– büyüyen kent proletaryasının ortaya çıkardığı sorunları dramatize ve sembolize etmekteydi (bkz: s. 45). Aynı zamanda da, toplumun paldır küldür yaşanan değişimin yarattığı sorunlarla baş etmedeki görünür yetersizliğini ve yeni kitlelerin eski seçkinlerin üstünlüğünü kabullenmemeleriyle ortaya çıkan bağışlanmaz durumu –en çok ABD’de– dramatikleştirdiler. Immigration Restriction League (Göçü Sınırlama Cemiyeti), 1893’te, okumuş ve zengin, beyaz, Anglo-Saxon, Protestan burjuvazinin geleneksel merkezi olan Boston’da kuruldu. Orta sınıflardaki yabancı düşmanlığı, siyasi açıdan, komşular arasındaki kültürel sürtüşmelerin ve rekabetin ücretleri düşüreceği korkusunun bir yansıması olan emekçi sınıflar arasındaki yabancı düşmanlığından çok daha etkiliydi. Bir nokta dışında: İşverenlerde ucuz emek ithal etme dürtüsü neredeyse karşı konulmaz olduğundan, yabancıları emek pazarından fiilen dışlayan, işçi sınıfının bir bölümünden gelen baskıydı. California ve Avusturalya’da beyaz olmayan göçmenlere getirilen ve 1880’lerde ve 1890’larda uygulanan yasaklarda olduğu gibi, yabancı-

* Bu mitin (geçerken belirtelim, kovboy kültürünün ve sözcük dağarcığının asıl kaynağı olan insanları, yani Meksikalıları devreden çıkartan bu mitin) başlıca sorumluları, kuzeydoğulu seçkinlerin üç üyesi, Owen Wister (*The Virginian* (1902) kitabının yazarı), ressam Frederick Remington (1861–1909).ve sonradan Başkan olan Theodore Roosevelt’ti.¹⁴

ların tümüyle dışarıda bırakıldığı yerlerde, bu durum ulusal ya da cemaatler arası bir sürtüşmeye yol açmadı, fakat beyaz Güney Afrika'daki Afrikalılar veya Kuzey İrlanda'daki Katolikler gibi, zaten mimlenmiş gruplara karşı ayrımcılığın yapıldığı yerlerde, bir sürtüşme yaratması doğaldı. Ancak, işçi sınıfı içindeki yabancı düşmanlığı, 1914'ten önce pek etkili olmadı. Bütününü ele alındığında, tarihteki bu en büyük uluslararası göç, (ABD'de bile) yabancı işçi karşıtı ajitasyonlara şaşırtıcı biçimde az yol açtı; hatta Arjantin ve Brezilya'da olduğu gibi, bazen hiç görülmedi.

Buna karşın, yabancı ülkelere göç eden yığınların, bir yabancı düşmanlığıyla karşılaşınlar ya da karşılaşmasınlar, milli bir hissiyat geliştirmeleri kuvvetle muhtemeldi. Polonyalıların ve Slovakların kendilerine bu bilinçle bakmalarının nedeni, memleketlerinden ayrıldıklarında kendilerini artık tanım gerektirmeyen insanlar olarak doğallıkla kabul etmelerinin mümkün olmaması ve gittikleri devletlerin, o zamana dek kendilerini Sicilyalı, Napolili, hatta Luccalı veya Salernolu olarak görmüş insanları 'İtalyanlar' olarak sınıflandırarak, onlara yeni bir tanım dayatması değildi yalnızca. Yardımlaşmak için cemaatlerine gereksinimleri vardı. Yeni, yabancı, bilinmeyen yaşamlara giren göçmenler, akrabaları, arkadaşları, memleketlileri dışında kimden yardım umabilirlerdi? (Hatta aynı ülke içinde bir bölgeden diğerine göç edenler de genellikle bir araya toplanacaklardı). Bu adamları, –ev ortamı, kadınları erkeklere göre daha fazla tek lisana mecbur bıraktığı için– daha önemlisi kadınları kim anlayabilir-di? Teoride evrensel olsa da, –rahipler, cemaatleriyle aynı halktan olduklarından ve ayinlerde hangi dili kullanırlarsa kullansınlar Slovak rahipler onlarla Slovakça hitap ettiğinden– uygulamada ulusal olan kendi Kiliseleri dışında, kim onlara yalnızca bir yabancılar sürüsü olmak yerine daha baştan cemaat biçimi verebilirdi? Bu şekilde 'milliyet', sadece hayali bir cemaat olmak yerine, gerçek bir kişisel ilişkiler ağı haline geldi; bunun nedeni, evden uzaktaki her Slovenin karşılaştığı her Slovenle arasında potansiyel bir kişisel bağın bulunmasıydı.

Dahası, eğer bu tür topluluklar, kendilerini içinde buldukları yeni toplumlara uygun bir tarzda örgütleneceklerse, bunun, iletişime olanak tanıyacak biçimde yapılması gerekirdi. Gördüğümüz gibi emekçi ve sosyalist hareketler enternasyonalisttiler, hatta liberallerin bir zamanlar yaptıkları gibi (*Sermaye Çağı*, 3. Bölüm, I, IV), herkesin tek bir dünya dilini konuştuğu bir gelecek hayal ettiler (Bazı küçük Esperantist gruplar arasında hâlâ yaşayan bir hayal). Kautsky'nin 1908'de hâlâ ümit ettiği gibi, bütün okumuş insanlık kitlesi tek bir dil ve milliyet içinde kaynaşacaktı.¹⁵ Ne var ki, bu sırada karşılarında Babil Kulesi sorunu vardı: Macar fabrika-

larındaki sendikalar, grev çağrılarını dört değişik dilde yapmak zorunda kalabiliyorlardı.¹⁶ Çok geçmeden, üyelerin iki dilli olmadıkları hallerde çeşitli milli grupların oluşturduğu şubelerin iyi çalışmadığını fark ettiler. Uluslararası emekçi hareketler, ulusal ve dilsel birimlerin bir bileşimi *olmak zorundaydı*. ABD’de işçilerin kitle partisi haline gelen parti –Demokratlar–, mecburen ‘etnik’ bir koalisyon olarak gelişme gösterdi.

Göç büyüdükçe ve köklerinden kopmuş insanları buluşturan kentler ve endüstri daha hızlı geliştikçe, ulusal bilinç köksüzler arasında daha fazla zemin buldu. Yeni ulusal hareketler örneğinde, sürgünün bunların ana kuluçka yerleri olmasının nedeni budur. Örgütlü bir Slovak milliyetçiliğinin kitle temeli Slovakya’dan çok Pennsylvania’da kurulacağı için, Müstakbel Başkan Masaryk’in Çekleri ve Slovakları birleştirecek (Çekoslovakya) anlaşmaya imza atacağı yer Pittsburgh olacaktı. 1918-1945 arasında Çekoslovakya’ya katılacak olan, Avusturya’da Ruthenler olarak bilinen Karpatların dağlı halklarına gelince, ABD’ye göç edenler dışında milliyetçilikleri örgütlü bir ifadeden yoksundu.

Göçmenler arasındaki karşılıklı yardımlaşmanın ve himayenin, kendi ulusları içinde milliyetçiliğin gelişmesine katkı yapmış olması mümkünse de, bu durumu yeterince açıklamaz. Bununla birlikte, göçmenlerin geride bıraktıkları eski adetlere duydukları çift yönlü ve muğlak nostaljiye dayanmış ölçüde, bu yardımlaşmanın –özellikle küçük uluslarda– kendi memleketlerindeki milliyetçiliği beslediğine kuşku olmayan bir güçle ortak yanları vardı. Bu güç yeni gelenekçilikti; yani, modernlik, kapitalizm, kentler ve endüstri salgını yüzünden eski toplumsal düzenin parçalanmasına karşı gösterilen savunmacı ya da muhafazakâr bir reaksiyondur (Bunların mantıksal sonucu olan proleter sosyalizmini de unutmamak gerekir).

Katolik Kilisesi’nin Bask veya Flaman milliyetçiliğine, daha doğrusu yaşayabilir ulus devletler kurmaları mümkün olmadığından liberal milliyetçilik tarafından daha tanım gereği reddedilen küçük halkların milliyetçiliğine verdiği destekte bu gelenekçi unsur yeterince belirgindi. Sayıları şimdi misliyle artmış olan sağcı ideologlar da, Provençal bölgesindeki *félibrige* gibi, geleneksel kökleri olan kültürel bölgecilik doğrultusunda bir tercih geliştirme eğilimindeydiler. Gerçekte, yirminci yüzyıl sonlarında Batı Avrupa’daki çoğu ayrılıkçı-bölgeci hareketin (Bretanya, Gal, Occitan, vb.) ideolojik atası, 1914’ten önceki entelektüel sağda aranmalıdır. Oysa, ne burjuvaziler ne de yeni proletarya, bu küçük halklar arasında mini milliyetçiliği kendilerine uygun buldular. Galler’de İşçi Partisi’nin yükselişi, Liberal Parti’yi ele geçirmekle tehdit eden Genç Gal milliyetçiliğini zayıflattı. Yeni endüstri burjuvazisine gelince, büyük bir ulusun paza-

rını ya da dünya pazarını, küçük bir ülkenin veya bölgenin taşralı darlığına tercih etmeleri beklenebilir bir şeydi. İki büyük ülkenin orantısız endüstrileşmiş bölgeleri olan Rusya Polonyası'nda ve Bask ülkesinde yerli kapitalistler ulusal davaya coşku göstermezken, Fransız merkezli Ghent burjuvazisi, Flaman milliyetçilerini sürekli tahrik etti. Gerçi bu ilgisizlik çok da evrensel değildi, ama Rosa Luxemburg'u Polonya milliyetçiliğinin burjuva bir temelden yoksun olduğu yanılığısına düşürecek kadar güçlüydü.

Fakat, bütün sınıfların en gelenekçisi olan köylülüğün de milliyetçiliğe cılız bir ilgi göstermesi, gelenekçi milliyetçilerde çok daha büyük bir hüsrana yol açtı. Baska konuşan köylüler, İspanyolların saldırısına ve Allahsız işçilere karşı eski olan her şeyi savunmak üzere 1894'te kurulan Bask Ulusal Partisi'ne çok az ilgi gösterdiler. Bu türden diğer hareketler gibi Bask ulusal partisi de esas olarak bir kentli orta ve alt orta sınıf örgütüydü.¹⁷

Gerçekte, dönemimizde milliyetçiliğin ilerlemesi, büyük ölçüde toplumun bu orta tabakalarınca taşınan bir olguydu. O yüzden, dönemin sosyalistlerinin onu 'küçük burjuva' olarak adlandırmaları için pek çok neden vardı. Milliyetçiliğin bu tabakalarla olan bağlantısı, incelemiş olduğumuz üç yeni özelliği açıklamaya yardımcı olmaktadır: Dilci militanlığa, küçük özerklik türleri yerine bağımsız devlet talebine ve siyasi sağ ile aşırı sağa kayma.

Popüler bir arka plandan gelen alt orta sınıflar için, meslek ve yerel dil, ayrılmaz biçimde birbiriyle kaynaşmıştı. Toplum yaşamının toplu okuryazarlığa dayanmaya başladığı andan itibaren, zaman zaman bir folklor müzesinde sergilenerek onurlandırılan salt sözlü iletişimin aşağı dünyasına gömülüp kalmayacaksa, konuşulan dilin—bürokrasi ve eğitim aracı olarak—belki bir anlamda resmi olması gerekiyordu. *Toplu* eğitim, yani ilkokul eğitimi, ancak geniş halk yığınlarının anlayabileceği bir dilde mümkün olduğundan, hayati bir gelişmeydi.* Canlı olsun, ölü olsun, bütünüyle yabancı dilde bir eğitim, bu dile yeterince hakim olmak için gereken zamanı, parayı ve mesaiyi ayırabilecek seçkin ve bazen küçük bir azınlık için mümkündür ancak. Hem bir dilin resmi statüsünü tayin ettiğinden, hem de (çoğu ülkede) okuryazarlık gerektiren en geniş çalışma

* Yerel bilginlerin ve aydınların hafızalarında travmatik izler bırakmış olan, Gal dilinin ya da bazı yerel dil veya şivelerin okullarda kullanımının yasaklanması, egemen ulus-devletin bir takım totaliter iddialarından değil, devlet dili dışında yeterli eğitimin mümkün olmamasından ve tek bir dille sınırlı kalan bir kişinin kaçınılmaz olarak bir vatandaş olarak yaşamında ve mesleki geleceğinde engellerle karşılaşacağı konusundaki samimi inançtan kaynaklandığı hemen hemen kesindir.

alanını oluşturduğundan, bürokrasi de hayati bir unsurdur. Örneğin, birden fazla grubun bulunduğu yerlerde sokak adlarının hangi dilde yazılacağı ya da posta müdürlerinin veya istasyon amirlerinin milliyeti gibi konularda sonu gelmeyen tartışmalar 1890'lardan itibaren Habsburg İmparatorluğu'nun siyasal yaşamını doldurdu.

Fakat, daha küçük ve önemsiz dillerin veya lehçelerin (bilindiği gibi bunlar, arkasında ordusu ve polisi olmayan dillerdi) statüsünü, ancak siyasal iktidar değiştirebilirdi. Bu dönemde yapılan ve şu ya da bu lehçenin siyasal taleplerinin bağlı olduğu ayrıntılı dil sayımlarının (en dikkate değer olanı 1910'da Belçika ve Avusturya'da yapılan sayımlardı) ardındaki karşılıklı baskıların nedeni budur. Yine, Belçika'da olduğu gibi iki dilli Flamanların sayısının dikkat çekici ölçüde arttığı veya Bask ülkesinde olduğu gibi hızla gelişen kentlerde Bask dilinin ölmekte olduğu bir sırada, milliyetçilerin dil uğruna gösterdikleri siyasal hareketliliğin nedeni, en azından kısmen budur.¹⁸ Çünkü, tek başına siyasal baskı, uygulamada 'rakipsiz' olan dillere, eğitimin veya yazılı toplumsal iletişimin bir aracı olma niteliği kazandırabiliyordu. Belçika'da iki resmi dil olmasını (1870) ve Flanders'deki orta okullarda (1883 gibi geç bir tarihte) Flamanca'nın zorunlu ders olmasını sağlayan tek başına bu olguydu. Fakat, resmi olmayan bir dil böylece resmi bir itibar kazandığında, kendine otomatik olarak yerel dilde okuryazarlardan oluşan önemli bir siyasal seçmen kitlesi yarattı. 1912'de Habsburg Avusturyası'ndaki ilk ve orta okullarda okuyan 4.8 milyon öğrenci arasında, (şimdi çeşitli rakip dillerde eğitim veren ayrıca 100.000 öğretmenden hiç söz etmesek bile) 1874'teki 2.2 milyon öğrenci arasında olduğundan çok daha fazla potansiyel ve fiili milliyetçi bulunduğu açıktır.

Ne var ki, çok dilli toplumlarda, yerel dilde eğitim görmüş ve bu eğitimi mesleki ilerleme için kullanabilecek olanlar, muhtemelen kendilerini hâlâ aşağı ve ayrıcalıksız hissetmekteydi. Çünkü, -iki dil bilmeleri, seçkinlerin dilini konuşan snoplardan çok daha olası olduğundan- uygulamada önemsiz işler için avantajlı bir konumda olmakla beraber, üst düzey işlerde avantajsız olduklarını hissediyorlardı haklı olarak. Yerel dilde verilen eğitimi, ilköğretimden ortaöğretime ve sonunda bütün eğitim sisteminin tacı olan yerel üniversiteye yayma doğrultusundaki baskının nedeni buydu. Hem Galler Ülkesi'nde, hem de Flanders'te bu tür bir üniversiteye yoğun, dolayısıyla siyasal bir talep vardı. Aslında Galler Ülkesi'nde ulusal üniversite (1893), bu küçük ülkenin İngiltere'den ayrı idari ya da başka türden bir varlık gösteremeyen halkının (bir süreliğine de olsa) ilk ve tek ulusal kurumu oldu. Ana dilleri gayri resmi yerel dillerden

biri olan insanların, işlerin yürütüldüğü resmi ve üstün lehçeyi konuşmaktıkça yüksek kültür alanından ve özel veya kamusal işlerden dışlanmaya devam edecekleri kesindi. Kısacası, yeni alt orta, hatta orta sınıfların tam da Sloven veya Flaman dilinde eğitim görmüş olmaları, büyük ödüllerin ve yüksek mevkilerin hâlâ (önemsiz dilleri öğrenme zahmetine katlanmasalar bile) Fransızca veya Almınca konuşanlara gittiğini göstermekteydi.

Buna karşın, bu yapısal engeli aşmak için daha fazla siyasi baskı gerekiyordu. Aslında gerekli olan şey siyasi *iktidardı*. Daha düz ifade etmek gerekirse, halkın, zaten normal olarak kullanmayı tercih edecekleri yerlerde yerel dili kullanmaya mecbur edilmeleri gerekti. Her eğitilmiş Macarın, Macar toplumunda en önemsizleri dışındaki görevler için uluslararası geçerliliğe sahip en az bir dil bilmenin gerekli olduğunu bugün olduğu gibi o zaman da çok iyi bilmesine karşın, Macaristan, eğitimin Macarlaştırılmasında ısrarlı oldu. Zorlama veya aynı anlama gelmek üzere hükümet baskısı, dışarıdan bir kimse tek bir sözcük bile anlamasa da, Macarca'yı kendi ülkesinde tüm modern faaliyetler için kullanılabilir bir edebiyat dili haline getirmek için ödenen bedeldi. Bu sonuçlara ulaşılmasında yardım beklenebilecek tek yer, siyasi iktidar, son tahlilde devlet iktidarıydı. Milliyetçilerin, özellikle de geçimleri ve mesleki gelecekleri dillerine bağlı olanların, dillerin gelişip zenginleşeceği başka yolların olup olmadığını sorgulamaları olası değildi.

Bu bakımdan dilsel milliyetçilik, ayrılıktan yana yapısal bir eğilim taşımaktaydı. Öte yandan, bağımsız bir devlet toprağı çağrısının da giderek dilden ayrılmaz olduğu görüldü; öyle ki çoğu İrlandalının yalnızca İngilizce konuşmaktan oldukça memnun olmasına karşın –belki de aslında bu yüzden– (1890'larda) İrlanda milliyetçiliğine katılmak için Gal diline resmi bir bağlılık gerektiğini; ve başka hiçbir dil Yahudilere teritoryal bir devlet kurduramayacağı için Siyonizmin İbrancayı icat ettiğini görüyoruz. Dil mühendisliği alanındaki özünde siyasi olan bu tür girişimlerin yazgıları, ilginç düşünceler üretmeye çok müsaittir; çünkü, bazıları başarısızlığa (İrlandaca'nın Gal diline yeniden dönmesi gibi) ya da yarı başarısızlığa (daha Norveçli bir Norveççe'nin –Nynorsk*– yaratılması gibi) uğrarken, başkaları başaracaktı. Bununla birlikte, 1914'ten önce bunlar gerekli devlet iktidarından yoksundular. 1916'da İbrance'yi günlük hayatta konuşanların sayısı 16.000'i bile bulmuyordu.

Fakat, milliyetçilik ile orta tabakalar arasında –hem milliyetçilikte hem de bu tabakalarda siyasi sağa doğru bir yöneliş neden olan– bir

* Norveççe'nin, Norveç'in konuşulan lehçelerine dayanan edebi bir formu –çn.

başka bağ daha vardı. Yabancı düşmanlığı, endüstri ekonomisinin ilerlemesiyle varlıkları tehlikeye giren tüccarlara, bağımsız zanaatçılara ve kimi çiftçilere (bir kez daha) zorlu Bunalım yıllarında zaten çekici gelmekteydi. Yabancılar, eski adetlerin bozulmasının ve onları bozan kapitalist sistemin simgesi olmaya başladılar. 1880'lerden itibaren batı dünyasını sardığını gördüğümüz zehir saçan siyasi anti Semitizmin, hedef aldığı Yahudilerin gerçek sayısıyla hiçbir ilgisi yoktu: Yahudilerin sayısı, anti Semitizmin etkili olduğu 40 milyonluk Fransa'da 60.000, 65 milyonluk Almanya'da yarım milyondur; Viyana'da nüfusun yüzde 15'ini oluşturmaktaydılar (Yahudilerin, nüfusun dörtte birini oluşturdukları Budapeşte'de anti Semitizm siyasi bir etken haline gelmedi). Bu anti Semitizm, kendine daha çok bankacıları, girişimcileri ve ('küçük insanlar' arasında kapitalizmin yol açtığı yıkımla özdeşleştirilen) başkalarını hedef aldı. *Belle époque* döneminde kapitalistin tipik karikatürü, sadece fötr şapkalı, purolu şişman adam değil, Yahudi burnuna sahip bir adamdı; çünkü, Yahudiler önde oldukları faaliyet alanlarında küçük dükkân sahipleriyle rekabet ediyor, çiftçilere ve küçük zanaatkârlara kredi veriyor ya da vermiyorlardı.

O nedenle, Alman sosyalist önderlerinden Bebel, anti Semitizmin "aptalların sosyalizmi" olduğu kanısındaydı. Ancak, yüzyılın sonunda siyasi anti Semitizmin yükselişinde bize çarpıcı gelen yan, Orta Avrupa'nın doğusunda hiç de mantıksız bulunmayan 'Yahudi=kapitalist' eşitliğinden çok, sağcı milliyetçilik ile yakınlığıydı. Bu, yalnızca taraftarları arasında var olan açık ya da gizli yabancı düşmanlığıyla sistemli biçimde mücadele eden sosyalist hareketlerin yükselişinden kaynaklanmadı (Bu sayede yabancılar ve Yahudilere karşı duyulan derin nefret, biraz daha mahçup bir hal almıştı). Özellikle 1890'larda belli başlı devletlerde milliyetçi ideolojide sağa doğru belirgin bir kaymaya işaret etmekteydi: Örneğin, Alman milliyetçiliğinin eski kitle örgütleri olan *Turner*'ın (jimnastik derneklerinin), 1848 devriminin mirasçısı liberalizmden, saldırgan, militarist ve anti Semitik bir tutuma doğru yöneldiğini görebiliyoruz. Bu dönemde, vatanseverlik bayrağı öylesine siyasi sağın mülkiyetine girdi ki, vatanseverliğin (Fransa'nın üç renkli bayrağında olduğu gibi) devrimle ve halkın davasıyla sıkı sıkıya özdeş olduğu yerlerde bile sol bayrağı kapmakta büyük müşküle karşılaştı. Ulusun adını ve bayrağını yükseltmenin, aşırı sağla lekelenme riski taşıdığını düşünüyorlardı. Fransız solu, jakoben vatanseverliği tam olarak yeniden kullanmayı Hitler'li günlere kadar başaramadı.

Vatanseverlik, siyasi sağa kaydı; bunun nedeni, yalnızca aynı ekipten eski ideolojik arkadaşı burjuva liberalizminin karışıklığa yuvarlanması değil, liberalizmin ve milliyetçiliğin bağdaşmasını sağlayan uluslararası

durumun artık geçerli olmamasıydı. 1870'lere –hatta 1878 Berlin Kongresi'ne– kadar bir ulus devletin kazancının bir başkasının kaybı anlamına gelmesinin gerekmediği iddia edilebilirdi. Gerçekten de, Avrupa haritası, bir savaş ya da uluslararası devletler sisteminde telafisi olmayan bir bozulma yaşanmadan, iki büyük ulus devletin (Almanya ve İtalya), Balkanlarda da birkaç küçük ulus devletin kurulmasıyla değişti. Büyük Bunalıma kadar serbest dünya ticareti gibi bir şey, diğerlerinden çok Britanya'nın yararına olsa da, herkesin çıkarınaydı. Ne var ki, 1870'lerden itibaren bu tür iddialar doğru gelmemeye başladı ve –çok yakın olmamakla birlikte– küresel çelişki ciddi bir olasılık olarak değerlendirilmeye başlanınca, başka ulusları düpadüz bir tehdit ya da kurban olarak gören bir milliyetçilik türü zemin kazandı.

Bu milliyetçilik, liberalizmin bunalımından doğan siyasi sağ hareketler tarafından beslendi ve teşvik gördü. Gerçekten de, kendilerini ilk kez yeni 'milliyetçiler' ismiyle adlandıranlar, siyasi faaliyetin içine, genellikle ülkelerinin savaşta aldıkları bir yenilgi tecrübesiyle itildiler (1870-1871'de Almanların Fransızları yenmelerinin ardından Maurice Barrès [1862-1923] ile Paul Deroulède [1846-1914] ve 1896'da İtalya'nın Etiyopya'nın elinden tattığı çok daha incitici yenilginin ardından Enrico Corradini [1865-1931]). Bu insanların kurduğu ve 'milliyetçilik' sözcüğünün sözlüklere girmesini sağlayan hareketler, 'o sırada yönetimde olan demokrasiye tepki olarak', (yani parlamenter siyasal yaşama karşı) son derece bilinçli bir biçimde kuruldu.¹⁹ Fransızlarda bu tür hareketler, siyasi olarak anlamsız bir monarşizm ve bayağı küfürler arasında kaybolup giden (1898'de kurulan) Action Française gibi, marjinal kaldı. İtalyanlarınkiler, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından faşizmle birleşti. Bunlar, şovenlik ve yabancı düşmanlığı ile ulusal yayılmacılığın, fethin ve bizzat savaş ediminin ülküleştirmesi üzerine kurulmuş yeni bir siyasi hareket türüne aittiler.

Bu milliyetçilik, hoşnutsuzluklarını tam olarak açıklayamayan insanların kolektif küskünlüğünü ifade etmeye son derece uygundu. Kabahat yabancılardaydı. Sanığın Yahudi olması kadar (Fransız genelkurmayında bir yabancının ne işi vardı?), yüklenen suçun Almanya adına casusluk olmasından dolayı, Dreyfus davası Fransız anti Semitizmine özel bir keskinlik kazandı. Öte yandan, önderlerinin sık sık hatırlattığı gibi, ülkelerinin müttefik düşmanlar tarafından sistemli olarak 'sarıldığı' düşüncesi 'iyi' Almanların kanını dondurmaktaydı. Bu arada İngilizler de, krallık hanedanının Alman olan soyadının Anglo-Saxon 'Windsor' şeklinde değiştirilmesini akıllıca bir iş olarak görece kadar yabancı karşıtı bir isteri fevranıyla (diğer saldırgan halklar gibi) dünya savaşının çıkışını

kutlamaya hazırlanıyorlardı. Enternasyonalist bir sosyalist azınlık, bir avuç aydın, kozmopolit işadamları ile aristokrat ve kraliyet ailesi üyeleri dışında her yurttaşın belli ölçülerde şovenizmin çekiciliğine kapıldığına hiç kuşku yoktur. Hatta birçok sosyalist ve aydın da dahil olmak üzere hemen herkes, kişinin kendi sınıfının ve halkının başkalarına doğal bir üstünlüğü olduğu inancının yarattığı ayartılara dolaylı da olsa kapılacak kadar ondokuzuncu yüzyıl uygarlığının köktenci ırkçılığına batmışlardı (bkz: *Sermaye Çağı*, 14. Bölüm, II; s. 274-75). Emperyalizm, emperyal devletlerin üyelerinde varolan bu ayartıları güçlendirmekten başka bir şey yapmadı. Buna karşın, milliyetçi borazanlara canı gönülden karşılık verenlerin, toplumun yerleşik üst sınıfları ile alttaki köylüler ve proleterler arasında bir yerde bulduklarına şüphe yoktur.

Genişlemekte olan orta tabakalar için milliyetçiliğin aynı zamanda daha geniş ve daha az araçsal bir çekiciliği daha vardı. Onlara, kendilerini bir sınıf olmaktan ya da onca gıpta ettikleri burjuva konumunun heveslileri olmaktan kurtaran kolektif bir kimlik verdi: Millet'in 'gerçek savunucuları'. Vatanseverlik, toplumsal bakımdan aşağılıklıklarını telafi etti. Örneğin, zorunlu askerlik hizmetinin bulunmadığı Britanya'da işçi sınıfından askerlerin emperyalist Güney Afrika Savaşı'na (1899-1902) gönüllü katılma eğrileri, olanca çıplaklığıyla ekonomik durumu yansıtmaktadır: İşsizlikle birlikte yükselmekte ve düşmektedir. Oysa, alt orta sınıftan kişilerin ve beyaz yakalı gençlerin savaşa katılma eğrileri, vatanseverlik propagandasının çekiciliğini yansıtmaktadır; bir anlamda üniformalı vatanseverlik onların toplumsal ödülü olmaktadır. Almanya'da, on altı yaşına kadar (daha fazla okumamış bile olsa) ortaöğrenim görmüş erkek çocuklara yedek subaylık olanağı tanındı. Britanya'da, savaşta görüleceği gibi, ulusun hizmetindeki tezgâhtar ve satıcılar bile, subay ve –İngiliz yukarı sınıflarının terminolojisiyle– 'geçici beyefendi' olabilmekteydi.

III

Bununla beraber, 1870'ler-1914 arasındaki milliyetçiliği, hüsrana uğramış orta sınıflara veya faşizmin anti liberal (ve anti sosyalist) atalarına seslenen bir ideolojiyle sınırlamak mümkün değildir. Çünkü, bu dönemde ulusal çağrıda bulunabilen ya da bunu ima eden hükümetler, partiler veya hareketler, tartışmasız fazladan bir avantaja sahip olabilmekteydi; tersine, bunu yapamayan veya yapamayacak olanlarsa, bir ölçüde engelliydiler. 1914 yılında savaşın patlak vermesiyle savaşa katılan belli başlı ülkelerde –bazen kısa süreli olsa da– gerçek bir toplu vatanseverlik

feveranının yaşandığı yadsınamaz. Çok uluslu devletlerde bütün-devlet temelinde örgütlenmiş işçi sınıfı hareketleriyse, parçalanarak milliyet temelinde dayanan ayrı işçi hareketlerine dönüşmeye karşı artçı savaşı verdiler ve kaybettiler. Örneğin Habsburg İmparatorluğu'ndaki emekçi ve sosyalist hareket, imparatorluğun kendisinden önce dağıldı.

Bununla birlikte, milliyetçi hareketlerin ve şoven hükümetlerin ideolojisi olarak milliyetçilik ile daha geniş milliyet çağrısı arasında önemli bir fark vardır. Birincisi, 'ulus'un kurulmasının ya da yüceltilmesinin ötesinde bir bakışa sahip değildi. Programı; 'yabancı'nın kovulması, yenilmesi, fethedilmesi, boyun eğdirilmesi veya yok edilmesi ya da ona direnmesinden oluşmaktaydı. Bunun dışında hiçbir şeyin önemi yoktu. İrlandalıların, Almanların ve Hırvatların sadece kendilerine ait bağımsız devletlerinde İrlandalılıklarını, Almanlıklarını ve Hırvatlıklarını öne çıkarmaları, devletin şanlı geleceğinden dem vurmaları ve onun için her fedakârlıkta bulunmaları yeterliydi.

Bu milliyetçiliğin çağrısını, uygulamada ateşli ideologların ve militanların oluşturduğu bir kadroyla; tutunum ve kendini haklılaştırma arayışındaki şekilsiz orta sınıflarla; bütün hoşnutsuzluklarını lanetli yabancılarla yükleyen gruplarla (yine burada da çırpınan 'küçük insanlar'la) ve elbette yurttaşlara vatanseverliğin yeterli olduğunu anlatan bir ideolojiye kucak açan devletlerle sınırlayan buydu.

Fakat, çoğu insan için milliyetçilik tek başına yeterli değildi. Bu (paradoksal olarak) en açık biçimde, henüz kendi kaderini tayin hakkına ulaşmamış olan milliyetlerin [davasını yürüten] hareketlerde görülmektedir. Dönemimizde gerçek bir kitle desteği elde etmiş olan ulusal hareketler –ancak bunu elde etmek isteyenlerin hepsi değil–, neredeyse şaşmaz biçimde milliyet ve dil temelindeki çağrıyla –eski olsun, modern olsun– daha etkili bir çıkarla veya harekete geçirici bir güçle birleştirenlerdi. Din, bunlardan biriydi. Katolik Kilisesi olmasaydı, Flaman ve Bask hareketlerinin siyasi açıdan bir önemleri olmayabilirdi; yine, farklı inançtan yöneticiler tarafından yönetilen İrlandalıların ve Polonyalıların milliyetçiliğine tutarlılık ve kitlesel güç kazandıran etkenin Katoliklik olduğuna kimsenin kuşku yoktur. Gerçekten de, İrlandalılara inanç sınırlarının dışından seslenen, başlangıçta laik, daha doğrusu ruhban karşıtı bir hareket olan İrlandalı Fenianların milliyetçiliği, bu dönemde, İrlanda milliyetçiliğinin Katolik İrlanda halkıyla özdeşleşmesine izin verilmesiyle önemli bir siyasi hareket haline geldi.

Daha da şaşırtıcı olanı, –daha önce ileri sürdüğümüz gibi– asıl ve öncelikli hedefleri uluslararası sınıfsal ve toplumsal kurtuluş olan partiler,

aynı zamanda ulusal kurtuluşun da araçları haline geldiklerini gördüler. Bağımsız Polonya'nın yeniden kurulması, kendilerini yalnızca bağımsızlığa adanmış ondokuzuncu yüzyıldaki birçok partiden herhangi birinin liderliğinde değil, İkinci Enternasyonal'in Polonya Sosyalist Partisi'nin önderliğinde gerçekleşti. Ermeni milliyetçiliği de, Yahudilerin teritoryal milliyetçiliğiyle aynı ölüntüyü izledi. İsrail'i yaratan, Herzl veya Weizmann değil, (Ruslardan esinlenen) işçi Siyonizmiydi. Bu partilerden bazıları, uluslararası sosyalist hareket içinde milliyetçiliği toplumsal kurtuluşun çok önüne koymakla (haklı olarak) eleştirilseler de, kendilerini –kendilerini de şaşırtacak şekilde– belirli ulusların temsilcisi olarak bulan diğer sosyalist, hatta Marksist partiler için (Finlandiya Sosyalist Partisi, Gürcistan'daki Menşevikler, Doğu Avrupa'nın büyük bölümünde varlık gösteren Yahudi Bund; hatta milliyetçi olmadıkları kesin Letonya'daki Bolşevikler) aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Öte yandan, milliyetçi hareketler, özel bir toplumsal program biçiminde olmasa da, ekonomik ve toplumsal sorunlara karşı en azından bir ilginin dile getirilmesinin beklendiğinin farkına vardılar. Her ikisi de emekçi hareketlerin içine çekilen Çekler* ve Almanlar arasında bölünmüş olan endüstrileşmiş Bohemya'da kendilerini bilhassa 'ulusal sosyalist [nasyonal sosyalist]' olarak tanımlayan hareketlerin ortaya çıkması anlamlıdır. Çek ulusal sosyalistleri, sonunda bağımsız Çekoslovakya'nın karakteristik partisi oldular ve ona son Başkanını (Benes) verdiler. Alman nasyonal sosyalistleriye, genç bir Avusturyalı'ya esin kaynağı oldu; Adolf Hitler, adını ve savaş sonrası Almanya'ya ilişkin bulanık bir popülist sosyal demagojiyle birlikte anti Semitik aşırı-milliyetçiliğin bileşimini onlardan aldı.

Dolayısıyla milliyetçilik, bir kokteyl olarak alındığında gerçekten popülerdi. Çekiciliği, yalnızca kendi tadında değil, tüketicilerin ruhsal ve maddi susuzluğunu gidereceğine inanılan başka unsur ya da unsurlarla bileşiminde yatmaktaydı. Fakat bu milliyetçilik, yeterince sahici olmakla birlikte, şovenist sağın olmasını istediği kadar militan, dar kafalı ve reaksiyoner değildi.

Çeşitli ulusal baskılar altında dağılmak üzere olan Habsburg İmparatorluğu, (paradoksal biçimde) milliyetçiliğin sınırlarını ortaya gösterir. Çünkü, 1900'lerin başında halkın büyük bölümü şu ya da bu ulusun üyesi olduğunun tartışmasız bilincindeydi; ancak çok azı, bunun Habsburg monarşisini desteklemekle uzlaşmadığını düşünüyordu. Savaş patlak ver-

* Sosyal Demokratlar, ilk demokratik seçimlerde –1907– Çek oylarının yüzde 38'ini alarak en büyük parti olarak çıktılar.

dikten sonra bile ulusal bağımsızlık önemli bir mesele olmadı ve Habsburg İmparatorluğu'nu oluşturan (üçü, sınırlarının dışındaki ulus devletlerle özdeşleştirilebilecek) ulusların yalnızca dördünde (İtalyanlar, Romenler, Sırp ve Çekler) devlete karşı kararlı bir düşmanlık görülecekti. Ulusal grupların çoğu, orta ve alt orta sınıf fanatiklerinin taktıkları adla 'halklar hâpishanesi'nden kaçma isteği göstermedi; ve savaş sırasında kabaran hoşnutsuzluk ve devrimci duygular, ilk etapta ulusal bağımsızlık değil, toplumsal devrim hareketi biçimini aldı.²⁰

Savaşın batılı ülkelere gelince, savaş sırasında savaş karşıtı duygularla toplumsal hoşnutsuzluk, (onu tahrip etmeden) halk ordularının vatanseverliğini kapladı. 1917 Rus devriminin olağanüstü uluslararası etkisini anlamak, 1914'te savaşa gönüllü, hatta coşkuyla gidenlerin milliyetçi sloganlarla sınırlandırılmayacak bir vatanseverlik ülküsüyle güdülendiklerini akılda tutmakla mümkündür ancak. Bu vatanseverlik ülküsünde, yurttaşlık görevi duygusu da vardı. Bu ordular savaşa, savaşmaktan, şiddetten ve kahramanlıktan zevk aldıkları için ya da bir ulusal bencilliğin ve sağ milliyetçi yayılcılığın kayıtsız şartsız takipçisi olmak için gitmediler; liberalizme ve demokrasiye düşmanlığın rolü ise çok daha azdı.

Tam tersi. Savaşta taraf olan ve siyasal yaşamı seçimlere dayanan bütün ülkelerin propagandası, 1914'te asıl önemli olan noktanın şan ve fetih olmadığını göstermektedir. Asıl altı çizilen nokta şudur: 'Biz', saldırganlığın veya saldırgan bir politikanın kurbanıyız; 'onlar'sa, 'biz'de somutlanan özgürlük ve uygarlık değerlerine ölümcül bir tehdit oluşturmaktadır. Dahası, savaşın basit bir silahlı mücadeleden daha fazla bir şey olduğunu düşünmeselerdi –dünya, bir anlamda 'bizim' zaferimizle daha iyi olacak ve ülke'miz' (Lloyd George'nin deyimiyle) "kahramanlara yaraşır bir ülke" olacak – insanların bu kadar başarıyla seferber edilmeleri mümkün olmayabilirdi. Örneğin, Alman hükümeti, Rus otokrasisine ve barbarlığına karşı düzen, hukuk ve kültür gibi değerleri savunduğunu iddia ederken, İngiliz ve Fransız hükümetleri de, monarşiye, militarizme ve barbarlığa ('Hunlar'a*) karşı demokrasiyi ve özgürlüğü savunduklarını iddia ettiler. Sömürge savaşlarında fetih ve emperyal büyülenme reklam edilebilir; fakat, sahne gerisini dışışleri bakanlıkları bile doldursa, büyük anlaşmazlıklarda bu olamazdı.

1914'te uygun adım savaşa giden Alman, Fransız ve İngiliz kitleler, savaşçılar ya da maceraperestler olarak değil, vatandaşlar ve siviller olarak

* Buradaki 'Hunlar' terimi, aşağılayıcı bir içerikle, Almanlar, özellikle de Alman askerler anlamına da gelmektedir –çn.

gittiler. Ne var ki, tam da bu gerçek, hem demokratik ülkelerin hükümetleri için vatanseverliğin gerekliliğini, hem de bunun gücünü ortaya koymaktadır. Çünkü, kitleleri ancak, devletin davasının sahiden kendi davaları olduğu duygusu etkili biçimde seferber edebilirdi: 1914'te İngilizler, Fransızlar ve Almanlar bu duyguyu taşıyorlardı. Benzeri görülmemiş bir katliam ve Rusya'daki devrim, onlara yanıldıklarını gösterene kadar, bu seferberlik üç yıl boyunca sürdü gitti.